

Ünnepi tanulmányok
Gyulai Éva
70. születésnapjára



Miskolc
Miskolci Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
2023

*Ünnepi tanulmányok Gyulai Éva 70. születésnapjára.
Miskolci Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, 2023.*

Ünnepi tanulmányok
Gyulai Éva
70. születésnapjára

Miskolc
Miskolci Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
2023

Szerkesztette:

Fazekas Csaba

Lektorálta:

Kecskeméti Gábor
Szolyák Péter

© Szerzők, 2023

© Szerkesztő, 2023

Címlapfotó: Gyulai Éva a Magyar Könyvtárosok Egyesülete

49. Vándorgyűlésén, Miskolc, 2017. július.

Online: <https://mke.info.hu/konyvtarvilag/2017/09/a-muszaki-konyvtaros-szekcio-az-mke-49-vandorgyulesen/4221/> (Letöltés: 2023.05.11.)

Kiadó: Miskolci Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar
3515 Miskolc–Egyetemváros
bolcsesz.uni-miskolc.hu

ISBN 978-963-358-305-0

ISBN 978-963-358-306-7 (pdf)

70 éves Gyulai Éva – 70 éves Gyulai Éva?

Nehéz elhinni, hogy tíz év telt el azóta, hogy 2013-ban a *Herman Ottó Múzeum Évkönyvében* a 60 éves Gyulai Évát köszöntöttük. Nehéz elhinni, mert Éván mintha nem fogna az idő: ugyanaz a párját ritkító energikusság és töretlen lendület jellemzi ma is, mint amit az egyetemen töltött közös évtizedek folyamán megismerhettünk. Ami évről évre változik – folyamatosan bővül –, az a publikációk száma: az MTMT adatai szerint mára több mint 260 tudományos közleményt jegyez. E rendkívül termékeny tudományos munkásság mögött ma is ott rejlik az a kíváncsiság, amelyet tíz évvel ezelőtt is kiemelttem köszöntőmben, és amely a tudományok művelésében éppúgy, mint az élet egyéb területein, továbbra is hajtja.

Gyulai Éva igazi tudós, a szó legnemesebb értelmében: folyamatosan kutat, kérdez és keres. Ráadásul egy olyan, a klasszikus latin műveltségre épülő, a középkortól a 21. századig terjedő, rendkívül szerteágazó, alapos és megbízható tudással rendelkezik, amely egyre ritkábbá válik napjainkban. Állítólag II. (Nagy) Frigyes úgy méltatta az újkori német és európai tudományosság kimagasló alakját, Gottfried Wilhelm Leibnizet, hogy ő „önmagában egy akadémia”. Közhely szinte, hogy olyan polihisztorok, mint amilyen Leibniz (is) volt, a mindinkább specializálódó tudományok világában talán sohasem lesznek többé. Hasonlót érzek Éva kapcsán is: olyan hatalmas és sokrétű tudású, olyan széles látókörű és művelt értelmiségiek, mint amilyen ő, alig akadnak már az újabb generációk sorában. Hadd mondjam azt, Éva önmagában egy két lábon járó könyvtár.

Mindemellett habitusával, folytonos, temperamentumos sürgés-forgásával, közvetlenségével, néha kíméletlen őszinteségével igazi jelenséggé vált a bölcsészkaron, és sokunk szívébe belopta magát az együtt töltött évek-évtizedek során. Ezt bizonyíthatja, hogy több mint 30 fő küldött szöveget az őt 70. születésnapja alkalmából köszöntő kötetbe.

Szakmai pályáját igen jól tükrözi az a sokszínűség, amely e kötet szerzői gárdáját is jellemzi, hiszen a történészek, tehát a miskolci tanszéki, intézeti, múzeumi és levéltári kollégák mellett a nem-történész egyetemi munkatár-

sak közül is többen publikáltak a kiadványba. Úgy gondolom, több évtizedes oktatói pályája sikerességét – a tanár Gyulai Éva megbecsültségét – mutatja, hogy a szerzők között szép számban szerepelnek volt tanítványok is. Ráadásul nem egy fő közülük – közülünk – már a kollégájává is vált a Miskolci Egyetemen.

Mit kívánhatnék e kerek évfordulón? Mindenekelőtt nagyon jó egészséget, alkotó évtizedeket, frissítő túrákat, kulturális élményeket, katarzist kiváltó hangversenyeket kívánok!

Miskolc, 2023. október

Horváth Zita

Dél-gömöri települések Ladislaus Bartholomaeides vármegyeleírásában. (Szövegközlés)

Restás Attila

Dolgozatom alapja Ladislaus Bartholomaeides (1754–1825) evangélikus lelkésznek a Gömör vármegye leírását tárgyaló munkája (*Felső-Magyarország tekintetes Gömör vármegyéjének történeti-földrajzi-statisztikai leírása. A táj arculatát és az aggteleki barlangok rajzát ismertető térképekkel*), ami 1806–1808 között jelent meg Lőcsén.¹ Noha a szerző – a fia által elkészített életrajza szerint – az Eördegh magyar nemesi családból származott, magyar nyelven nem publikált, nyomtatott és kéziratban maradt művei latin, német vagy szlovákizáló cseh nyelven születtek.² Szláv nyelvű munkái főként tankönyvek, a latin nyelvűek pedig fő művéhez, a Gömör-leíráshoz kapcsolhatók.³ Ez utóbbi könyvnek nincs magyar fordítása.

A 784 oldalas műből csupán kis részletek bemutatására vállalkozom: azon települések leírását fordítottam le a latin eredetiből, amelyek Gömör megye egykori serkei és putnoki járásában helyezkedtek el, de Trianon után is Magyarországhoz tartoznak (többségében Borsod–Abaúj–Zemplén vármegyében, de Zabar Nógrádban).

Bartholomaeides a wittenbergi egyetemen tanult, és műve is a német államismereti irodalom felől értelmezhető. Erre utal az általa a címben használt „statisztikai” jelző, ugyanis a korabeli felfogás szerint „a statisztika feladata mindazon dolgok számbavétele, amelyek az állam életére befolyással

¹ BARTHOLOMAEIDES 1806–1808. – A 21 település ismertetését a saját fordításomban közlöm.

² A szerző életrajza családtörténettel, amelyet a fia, Bartholomaeides János László készített: BARTHOLOMAEIDES 1828; magyar fordítása: BARTHOLOMAEIDES 2018; szerző legfrisebb értékelése lásd: KECSKEMÉTI 2013, 3–8.

³ Műveinek áttekintése: RESTÁS 2015, 178–186; PAPP 2021, 126–133.

és jelentőséggel bírnak”,⁴ így Gömör megye leírásában is az éghajlat, földrajzi viszonyok, gazdaság, társadalom, birtokviszonyok, ásványkincsek, népességi arányok, jogszokások stb. közlését találjuk.

Közismert, hogy Magyarországon a latin 1844-ig a hivatalos nyelv szerepét töltötte be, a 18–19. század fordulóján azonban már megerősödött a magyar nyelvű szép- és tudományos irodalom is. A Gömör-monográfiát így joggal vethetjük össze a hazai tudományosság vele egy időben megszülető alkotásaival, például a gömöri születésű Vályi K. András *Magyar országnak leírása* című, 1796–1799 között magyarul megjelenő munkájával. Ebben a környezetben már indoklásra szorul, hogy miért latinul, s nem valamelyik élő nyelven (magyarul, németül vagy szlovákizáló cseh nyelven) írta meg fő művét a szerző. A választ talán az az egyedülálló, Felső-Magyarországhoz köthető jelenség adhatja meg, hogy a latin a vegyes lakosságú területek között érintkezési vagy közvetítő nyelvként is szolgált.⁵

Természetesen Bartholomaeides mintái és közvetlen forrásai latinul író tudósok voltak.⁶ Közülük két hazait emelek ki:⁷ a Trencsén megyei származású jezsuita Timon Sámuel *Magyarország Tisza folyójának és részben a Vágnak az ismertetése* (1735), és a Zólyom megyében született Bél Mátyás evangélikus lelkész *Gömör vármegye leírása* (1749) című műve állítható párhuzamba Bartholomaeides megyeleírásával. Timon Sámuel (1675–1736) kis könyvecskéje a Tiszába ömlő folyókat és patakokat tárgyalja, így bemutatva a Sajó partján fekvő gömöri és borsodi községeket is.⁸ Timon műve

⁴ HORVÁTH 2003, 276.

⁵ TÓTH 1996, 153. – Feltevésemet erősítheti, hogy hasonló gyakorlatot követett Szirmay Antal is a Bartholomaeidesszel csaknem egy időben megjelentetett munkáiban is, aki a vegyes lakosságú Zemplén és Ugocsa vármegyék leírását (1804, 1805) latinul, míg a magyar lakosságú Szatmár vármegye leírását (1809–1810) magyar nyelven készítette el.

⁶ A 18. századi történeti és országismereti irodalomra a legutóbbi összefoglaló: ERŐS 2015 (különösen *A magyar történetírás a 16–18. században* fejezet) 69–82.

⁷ Bartholomaeides Gömör leírása elején – a korabeli tudományosság elvárásainak megfelelően – közöl egy nem teljes listát az általa felhasznált művekről: BARTHOLOMAEIDES 1806–1808, I–VII.

⁸ TIMON 1999. Részleges fordítása: RESTÁS 2013, 33–37. Timon történetírói teljesítményének legújabb értékelése: BENEI 2017, 53–59.

kissé száraz felsorolása csak a Sajó menti településeknek, amit ritkán szakít meg valamilyen történeti, néprajzi, gazdasági vagy természeti érdekesség említésével. Könyvében feltűnik a török idők emléke, amikor megemlékezik Putnok híres végvárának a nyomairól, amit „egykor az egri törökök ellen emeltek védőbástyául”.⁹ Bél Mátyás (1684–1749) tervszerűen kezdett bele a fentebb már említett statisztikai módszer segítségével a korabeli Magyarországon ismertetésébe,¹⁰ Gömör vármegye leírása a 18–19. században azonban nem jelent meg nyomtatásban.¹¹ Bél Mátyás megyeleírásai két részre oszlanak. Az első a megye általános ismertetését adja, a második, a „különös rész” változó terjedelemben írja le a vármegye településeit. Ezzel szemben Bartholomaeides leírása bonyolultabb szerkezetet követ: míg az első rész Bél leírásához hasonlóan a vármegye „általános” leírását tartalmazza négy nagy fejezetben, s a második, „különös” rész a települések alfabetikus rendben történő ismertetését, addig a harmadik rész a vármegye polgári berendezkedését írja le (*De magistratibus ejusdem provinciae et constitutione rei civilis*).¹² Béllal ellentétben a sokszoros terjedelem részletesebb leírást tesz lehetővé. Például az aggteleki barlang ismertetését, ami Bélnél kb. 9 sort tesz ki, a későbbi szerzőnél a 492–509. oldal között találjuk.¹³

A mellékletben közölt 21 falu leírásából is követhető Bartholomaeides módszere. Kitér a falvak fekvésére, természeti környezetük leírására, megemlítve a szántók termékenységet vagy az erdők közelségét, az állattartás vagy földművelés eredményeit, részletes felsorolást adva a termelt növényekről. Megemlíti, hogy a dohány (*Nicotiana*) az északi, gyengébb talajt is kedveli,¹⁴ de a vármegye déli területén – Hét falu ismertetésénél – is szól a termesztéséről. A mára eltűnő szénbányászat egyik első említése is Bartholomaeidestől való: a Bánréve mellett talált kőszén (*anthrax*) ipari felhasználásának kísérletéről tudósít. Ismerteti az egyházi viszonyokat (például Hangony mellett utalva az egykori pálos remeték kolostorára). Míg a serkei járás

⁹ TIMON 1999, 106.

¹⁰ Bél pályafutásának legújabb áttekintése (további irodalommal): TÓTH 2022, 417–445.

¹¹ Magyar fordítása: BÉL 1992; kritikai kiadása: BÉL 2020.

¹² BARTHOLOMAEIDES 1806–1808, 733–782.

¹³ Vö. RESTÁS 2010, 345–353.

¹⁴ BARTHOLOMAEIDES 1806–1808, 327.

falvai többnyire katolikus vallásúak, addig a putnoki járásban többségben vannak a reformátusok. Közli a demográfiai adatokat, a házak, háztartások számát, és a lakók rendi hovatartozását, vallását és anyanyelvét. Nemzetiségi ellentétnek a nyomát sem találni a választott részletekben, bár világosan jelzi: a terület őslakosai valaha szlávok voltak a magyarok bejövetele előtt (*ante Hungarorum adventum*).¹⁵ Bartholomaeides vármegye-monográfiájának magyarra fordított részleteivel köszöntöm Tanárnőt, aki maga is sokat tett a latin nyelvű források közzétételének és feldolgozásának érdekében.¹⁶

Felhasznált források

BARTHOLOMAEIDES 1804

Ladislavus BARTHOLOMAEIDES: *Tractatus historico-philologus de Gumur, et ei similibus, apud Anonymum Belae regis notarium, obviis, ac loca, imprimis Comitatus Gömöriensis designantibus vocabulis*. Leutschoviae, Typ. Mayer, 1804.

BARTHOLOMAEIDES 1806–1808.

Ladislavus BARTHOLOMAEIDES: *Incltyi superioris Ungariae comitatus Gömöriensis notitia historico-geographico-statistica. Cum tabulis, faciem regionis et delineationem cavernarum ad Agtelek exhibente*. Leutschoviae, Typ. Mayer, 1806–1808.

BARTHOLOMAEIDES 1828

Joannes Ladislavus BARTHOLOMAEIDES: *Memoria Ladislai Bartholomaeides ecclesiae Ochtinensis V. D. Ministri Senioratus Aug. Conf. Add. Gömöriensis postremo Senioris, Incltyi vero ejusdem Nominis Comitatus, cum Kis-Honth Art. uniti, circa annum 1808. et 1809. Historiographi, ad diem 18. Aprilis 1825. fatis functi, seu Geneologia Familiae Bartholomaeides, lineam Gömöriensem maxime respiciens Notis Historicis illustrata, cineribusque patris sacrata*. Pesthini, Typ. Trattner, 1828.

¹⁵ Erre utal a szláv helynevek nagy száma, köztük a vármegye névet adó Gömör elnevezése is. A kérdésről Bartholomaeides önálló értekezést tett közzé: BARTHOLOMAEIDES 1804.

¹⁶ HORVÁTH 2012, 169–174.

BARTHOLOMAEIDES 2013

Ladislaus BARTHOLOMAEIDES: *A természet jóvoltából hajózható Sajó folyóról.* Ford. RIMÓCZI Gáborné HAMAR Márta, a fordítást az eredetivel egybetette BÉKÉS Enikő, bev. és jegyz. KECSKEMÉTI Gábor. Miskolc, Miskolci Egyetem IDI, 2013.

BARTHOLOMAEIDES 2018

BARTHOLOMAEIDES János László: *Bartholomaeides Lászlónak, az ochtinaei egyház lelkészének emlékezete, aki a gömöri ágostai hitvallású szeniorátusnak pályája végén szeniorja lett és az ugyanilyen nevű, Kishonttal törvényileg egyesített híres vármegyének 1808 és 1809 körül történetírója volt, aki életét 1825. április 18. napján végezte be, avagy a Bartholomaeides család történeti feljegyzésekkel illusztrált leszármazása, különös tekintettel a gömöri ágra.* Ford. DARVAS Mátyás. 2018. 2. javított kiadás (kézirat).

Online: <https://medit.lutheran.hu/site/allomany/8476> (2023.10.25.)

BÉL 1992

BÉL Mátyás: *Gömör vármegye leírása (1749).* Ford. TÓTH Péter. Debrecen, KLTE, 1992 (Gömör néprajza XXXV).

BÉL 2020

BÉL Mátyás: *Notitia Hungariae novae historico geographica [...] Comitatum ineditorum tomus sextus [...] in quo continentur Comitatus Abaújháziensis, Gömöriensis, Thornensis et Borsodiensis.* Kiad. TÓTH Gergely–BENEI Bernadett–GÖZSY Zoltán–JARMALOV Rezső–TÓTH Péter. Budapest, BTK TTI, 2020.

ISTHVÁNYI 1685

Nicolai ISTHVÁNYI Pannoni Regni Hungarici Historia [...] libris XXXIV. Coloniae, 1685. (RMK III. 3352)

ISTVÁNYFI 2003

Istvánffy Miklós *Magyarok dolgairól írt Históriaja.* Tállay Pál XVII. századi fordításában, I/2, 13–24. Sajtó alá rend. BENITS Péter. Budapest, Balassi Kiadó, 2003 (Történelmi források I).

TIMON 1999

TIMON Sámuel: *Tibisci fluvii notio Vagique ex parte.* A faksimile szövegét gondozta és a kísérő tanulmányt írta JÁNOS István. Nyíregyháza, Bessenyei György Tanárképző Főiskola Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke, 1999.

Bibliográfia

BENEI 2017

BENEI Bernadett: *Non tam stylo, quam veritati studuit*. Timon Sámuel új szemléletű forráskritikája az *Epitome Chronologica Rerum Hungaricarum* c. munkájában. In: *Scientiarum miscellanea. Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15–18. században*. Szerk. KASZA Péter–KISS Farkas Gábor–MOLNÁR Dávid. Szeged, Lazi Könyvkiadó, 2017, 53–59.

BODNÁR 2005

BODNÁR Mónika: *Putnok és a Serényi család*. Putnok, Gömöri Múzeum, 2005.

ERŐS 2015

ERŐS Vilmos: *Modern historiográfia. Az újkori történetírás egy története*. Budapest, Ráció Kiadó, 2015.

HORVÁTH 2003

HORVÁTH Gergely Krisztián: Csiszolatlan gyémánt. Bél Mátyás életművéről három kiadvány kapcsán. *Korall* 11–12, 2003, 273–287.

HORVÁTH 2012

HORVÁTH Zita: Editio multiplex – Kora újkori források kiadása. In: *Docere et movere: Bölcsészeti- és társadalomtudományi tanulmányok a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar 20 éves jubileumára*. Szerk. ILLÉSNÉ KOVÁCS Mária–GYULAI Éva–PORKOLÁB Tibor–BICZÓ Gábor. Miskolc, ME BTK, 2012, 163–174.

KECSKEMÉTI 2013

KECSKEMÉTI Gábor: Bevezetés. In: Ladislaus BARTHOLOMAEIDES: *A természet jóvoltából hajózható Sajó folyóról*. Ford. RIMÓCZI Gáborné HAMAR Márta, a fordítást az eredetivel egyvetette BÉKÉS Enikő, bev. és jegyz. KECSKEMÉTI Gábor. Miskolc, Miskolci Egyetem IDI, 2013, 3–8.

PAPP 2021

Ingrid PAPP: Vedecké a literárne myslenie Ladislava Bartholomaeidesa v diele De Sajone amne. In: *Podoby slovenskej literatúry na prelome 18. a 19. storočia*. Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave, 126–133.

RESTÁS 2010

RESTÁS Attila: Vergiliusi utazó Réaumur-skálával. Az aggteleki barlang felmérése mint alvilági utazás Ladislaus Bartholomaeides *Gömör vármegye leírása* c. munkájában In: *Xenia. Tanulmányok a nyolcvanéves Tegye Imre tiszteletére*. Szerk. M. NAGY Ilona–SZEKERES Csilla–TAKÁCS Levente–VARGA Teréz. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010 (Agatha XXIV), 345–353.

RESTÁS 2013

RESTÁS Attila: Gömöri és borsodi folyóvizek Timon Sámuel Magyarország Tisza folyójának és részben a Vágnak ismertetése című könyvében. Ford. RESTÁS Attila–SZABADI István. *Gömörország* 14/2, 2013, 33–37.

RESTÁS 2015

RESTÁS Attila: Ladislaus Bartholomaeides kisebb latin nyelvű munkái. In: *Humanista történetírás és latin nyelvű irodalom a 15–18. századi Magyarországon*. Szerk. BÉKÉS Enikő–KASZA Péter–LENGYEL Réka. Budapest, MTA BTK ITI, 2015 (Convivia Neolatina Hungarica 1), 178–186.

TÓTH 1996

TÓTH István György: *Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*. Budapest, MTA TTI, 1996 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 17).

TÓTH 2022

TÓTH Gergely: Egy hungarus értelmiségi pályafutásának tipikus és egyedi vonásai. Bél Mátyás elfeledett (ön)életrajza. *Történelmi Szemle* 64/3, 2022, 417–445.

FORRÁSKÖZLÉS

AGGTELEK, másképpen *Achtelek* és *Telk*, a putnoki járás különösen emlékezetes faluja a megye határán, a tornai Jósafő¹⁷ irányába, ami Trizs, Hosszúszó és Kecő között helyezkedik el, Sajógömörtől és Tornaljától két, Pelsőctől három órányi távolságra. 72 ház alkotja, ezeket 88 családapa, 133 házaspár, összesen 543 személy lakja. A lakói pedig nyelvüket és nemzetiségüket tekintve magyarok, a helvét hitvallást követő evangéliumi vallásúak, akikre templom, parókia, iskola és lelkészek viselnek gondot, az ő helyzetük azonban valamiképpen mégsem azonos. Ugyanis a józsefi népszámlálás 123 nemest számlált ezen a helyen. Akit a parasztok között vettek számba, azok különböző uraknak szolgálnak, különösen a Fáyaknak. A földművelést ezen a termékeny területen az nehezíti, hogy egy részen mészkösziklák vannak és barlangok találhatók, amelyek keleti és déli irányba terülnek el; búzatermő földekben bővelkedik. Hasonlóan el van látva makkktermő erdőkkel is. Mindazonáltal a természet a felszíni folyóvizeket a falutól megtagadta, és csak éppen hogy engedélyezte az állóvizeket. A községben tehát kutak vannak, ezek közül különösen egyet használnak. A falun kívül néhány tó és állóvíz adott, amiket az esővíz táplál. Az utazók, kiváltképp a gyalogosok, a barlangokban csörgedező forrásokból szokták a

¹⁷ Az eredeti szövegben a Jósafő alak szerepel.

szomjukat enyhíteni. Ennek az egész térségnek a képe a barlangoknak köszönhetően le van rajzolva, és Bécsben jelent meg 1802-ben rézbe metszve, amin a felszínen tátongó üregeket is – amiket *Töbörnek* mondanak – látni lehet, miután művészi kéz ábrázolta. Ez a terület nyugat felé Cselén erdejével ér össze, ami az aggtelekiek számára a makkoltatásnak és a szénégetéshez szükséges fák kivágásának, sőt a fuvarozásnak a lehetőségét is megteremti. A legnagyobb vonzerejét mégis ennek a helynek a Baradlának nevezett helyen tátongó barlangok jelentik, amik északi és keleti irányban helyezkednek el. Ezek a lakosoknak is jövedelmezőek. Mindenesetre két gömőri közút is itt vezet Torna felé. Így adódik az a lehetőség, hogy az utazók ezeket a barlangokat felkeressék, az aggtelekiek pedig körbevezessék őket és megérdemelt fizetséghez jussanak. De magukról a barlangokról később, a Baradla címszó alatt külön és bővebben írok,¹⁸ most csak az aggtelekiekre való tekintettel az alábbi dolgokat kell figyelembe venni. Aggtelek falu kedvezőtlen sorsának, akár a járványokból, akár a háborúból van eredeztetve, emlékezetes tanúja a meghalt emberek csontjainak a halma. Ugyanis ezeket a holttesteket, amiket kintről vittek a barlangba, később be fogjuk mutatni. Tehát nyilvánvaló, hogy ezeket a lakosokat háborús csapás vagy járvány ölte meg. És csakugyan megmutatja az 1720. évi összeírás, amibe akkor csak 20 jobbágyot jegyeztek be, hogy a hely valamikor nagy szükségbe került. Azt kell feltételezni, hogy egykor népesebb volt, amit ezek a csonthalmok is megerősítenek, és maga a térség is jelentős volt. Ugyanis nemcsak a Baradla hegy eredményezte a benne lévő barlangokkal és a külső mélyedéseivel azt, hogy a falut sokan látogatják és lakják, hanem a helységnek és a térségnek a többi része is. Valójában a földterület, ahogy már írtuk, a föld termékenysége miatt a földművelésre, a makktermő erdők és a mészkösziklák bősége miatt pedig a szénégetésre alkalmas, maga a falu pedig az útkereszteződések miatt előnyös és elkerülhetetlen az utazók számára. Tárgyalásra érdemes a barlangokat magába foglaló Baradla-hegyet környező vidék; ezt ugyanis északról délre tartó domb- és völgyvonulatok alkotják, melyeket úgy vág keresztbe egy kelet-nyugati fekvésű völgy, hogy mindkét vége magasabban fekszik, a két részét elválasztó völgy felé pedig alacsonyabb fekvésű és arra lejt.

Ezért van az, hogy az esővíz mindkét oldalról egy tóba folyik, ami, ahol egy bizonyos szintet elért, ezt a vizet föld alatti járatokon keresztül a barlangba juttatja. Ha ezeket a járatokat a jövőben eltorlaszolnák, bizony ez a völgy tóvá válna, és az aggteleki szántóföldek és legelők jelentős részét elárasztaná. De erről a többit a Baradla címszónál akarom elmondani. Egyébként az aggteleki földterületet az 1802. évben fölmérték, mely alkalommal az egész térség kiterjedését 6 325 658 négyszögölnek találták; az erdőké 1 871 478, a réteké és az erdei kaszálóké 2 015 977, a szántóföldeké

¹⁸ BARTHOLOMAEIDES 1806–1808, 492–509.

1 341 977, a belső telkeké 198 544, gyepes és csalt 538 608, végül a terméketlen helyeké 359 071 négyszögöl.

BÁNREVE, a putnoki járás faluja, azaz majorsága Abafalva alatt, a Sajó partján Sajó-püspökivel átellenben, nem egészen egy mérföld távolságra Putnoktól. 42 házból, 37 családból, 43 házasságban élőből, mindösszesen pedig 210 lakosból áll, akik között 6 nemes személyt írtak össze. Valamennyien a katolikus hitet vallják, papjuk a sajó-püspöki plébános. Földesurukként a Szentmiklóssyakat tisztelik. Megélhetésüket a földek művelésből biztosítják, amiket nagymértékben termékenynek tapasztalnak, és az állattartás, a kitűnő legelők látják el őket. És az erdők sincsenek messze. A természet különös jótéteménye a kőszénben is megmutatkozik, az viszont az utódokra marad, hogy annak a végére járjanak. 1789-ben történt egy kísérlet avagy próbálkozás ezzel az ásványi szénnel a csetneki vasműhelyekben, hogy fel lehet-e használni a vas előállításához, de nem mosolygott rájuk a szerencse. Tehát ez az egész dolog a későbbi utódokra marad, hogy kivizsgálják.

HANGONY. Két ilyen nevű helyet találunk, jelesül Alsó- és Felsőhangonyt.¹⁹ Mindkettő ugyanabban a járásban, mármint a serkei járásban, ugyanabban a völgyben, az ugyanazon nevű patak mentén, Szentsimon szomszédságában fekszik. Mindkettő Borsod határáig terjed. Alsóhangony Putnoktól két, Rimaszéctől pedig egy mérföld távolságra van. 33 háza és 360 lakója van, akik 40 családra és 53 házaspárra oszlanak. Köztük az 1804. esztendő hozzávetőleg 20 nemes személyt talált. Mindannyian magyarul beszélnek, és a római katolikus vallást követik a szentsimoni plébános vezetésével. Megélhetésük közepes a mezőgazdaságból kifolyólag, ami a dombok miatt nem valami könnyű, de mégis jövedelmező. Állattenyésztésből és kétkezi munkából gyarapodnak. Több földesúrnak vannak alárendelve. Felsőhangony kicsivel magasabban fekszik, és nagyságával felülmúlja az előbbi helyet. Ugyanis 41 házból, 50 családból, 80 házaspárból és 279 jobbágyból, és hozzávetőleg 200 nemes személyből áll. Mind az alsó-, mind a felsőhangonyiak a katolikus vallást követik, és a szentsimoni plébános alá tartoznak. A jobbágyok több földesurat ismernek, és a nemesekkel együtt nehéz munkával művelik a földet, és szorgalmasan foglalkoznak az állattartással és a kertekkel. Ősi a Hangonyi család, amelyik a faluról kapta a nevét. Hangony kolostoráról, amit a hely és a birtok urai építettek és a Széchyek támogattak, már fentebb említés történt.

HÉT, falu a putnoki járásban, a hasonló nevű mezővárostól negyed mérföldnyi távolságban. Sajónémeti felé, amit már Borsodhoz sorolnak. 42 házból, összesen pedig 249 személyből áll, akik között 60 nemeset számlálnak össze. Lakosai magyarok, a

¹⁹ A két falu 1939-ben egyesült Hangony néven.

helvét hitvallás előírásai szerinti keresztyén vallásúak, akiknek saját lelkész és iskolamester viseli gondját. Életüket a föld megművelésével, állattartással és kertműveléssel tartják fenn, valamint kétkezi munkával, amit a szomszédos putnokiaknak végeznek. Földjeiken említésre méltó mennyiségben dohánynövényt termelnek.

IMOLA, a falut a putnoki járáshoz sorolják, Kánó és Csákány közelében fekszik, a megyehatárt követve Torna és Borsod felé. 64 lakott házat foglal magában, ezekben 75 család lakik. 79 házaspárt, összesen 377 lakost számlál, akik közül 120-an nemesek. Nyelvük magyar, vallásuk a helvét hitvallás szerinti keresztyén, aminek a gyakorlatára otthon van szabadon lehetőségük. Szorgalmasan művelik a hol sík vidéken, hol dombok közt fekvő földeket, egyszersmint állattartással is foglalkoznak. Ennek a helységnek a területe ásványok nyomait mutatja, és gipszkőzetet tartalmaz.

KÁNÓ, falu, a putnoki járásnak azt a szegletét foglalja el, ahol Gömör vármegye Tornával és Borsoddal határos. A gömöri részről szomszédos helység Imola, a tornairól Egerszék és Szőlőszárdó, a borsodiról Felsőtelekes. Aggtelektől egy, Rozsnyótól három mérföld távolságra fekszik. 40 házat számlál, melyekben 42 jobbágy, 38 házaspár, mindkét nemen 246 lélek található. A magyar nyelvet beszélik, a helvét hitvallás szerinti evangéliumi hitet vallják, papjuk a tornai Egerszeg lelkésze. Területe az elvégzett földmérés alapján 3 748 123 négyszögöl. Ebből a belső telki állománnyal együtt szántóföld 859 022, rét 361 636, szőlő és gyümölcsös 53 232, tölgyerdő 2 344 673, terméketlen és műveletlen 129 560 négyszögöl.

KELEMÉR, a putnoki járás faluja, az ugyanilyen nevű mezővárostól fél mérföld távolságra; 53 ház, 63 jobbágy, 79 házaspár, mindkét nemen összesen 350 lakos alkotja. Ezek a lakosok magyarok, a református vallást követik, akiknek templom, iskola és lelkészek viselik gondját. Több földesurat tisztelnek, köztük a Rhédeyeket és a Pogányiakat. Életüket a földművelésből tartják fenn, termékeny földjük van, s nem olyan, amit az irtásból nyertek.

MÁLÉ, falu Putnok határán, ahhoz nagyon közel. 80 házat számlál, bennük 103 családot, 136 házaspárt, összesen 588 személyt foglal magában. Ezek a Serényi grófoknak vannak alávetve, az Istent katolikus szertartás szerint tisztelik, és ezek miatt a katolikus putnoki gyülekezethez tartoznak. Megélhetésüket a mezőgazdaságból és az állattartásból biztosítják. Egy nemrégiben mesteri módon felépített templomra viselnek gondot.

POGONY, a Serényi grófok pusztáját nevezik így Putnok mezőváros közelében. Két házból áll, amit nyolc személy lakik. Földje és rétje is kiváló.

PUTNOK, *Putnokum*, vár és mezőváros, amiről a nemes vármegyének azt a részét, amit járásnak mondunk, egészen eddig elnevezték. A Putnok név szláv eredetű, és azt jelzi, hogy erre a helyre idegen népek költöztek be. Tehát a mezőváros ősi eredetét kétségkívül a szlávokhoz kell kötni, akik ezeket a földeket a magyarok bejövetele előtt lakták. Nem messze a Sajótól, Borsod vármegye határán fekszik. A helység a gömöri részen Máléhoz és Héthez, a borsodin Dubicsányhoz van közel. A közeli tornaljai postaállomástól két és fél mérföld távolságra van. Putnok a várról és az alatta lévő mezővárosról ismert. Mindkettő azután tett szert nevezetességre, hogy a törökök ezt a vidéket az uralmuk alá hajtották. A vár is hol magánbirtokosok tulajdonában állt, hol a végvárakhoz sorolták. Először a Putnoki család, azaz nemzetség magánbirtoka és lakóhelye volt. Ezután a karvai Orlayak tartották ugyanilyen jogon birtokukban a várat és a hozzá tartozó uradalmat. Az 1567. évben a törökök elfoglalták a várat. A katonák parancsnoka, Temesi Mihály az alig 3 napig ostromolt várat Istvánffy tanúsága szerint (Hist. 24. könyv, 328.) adta át az ellenségnek.²⁰ Hogy mikor vették vissza a töröktől, s adták vissza a hazának, nem találtam feljegyzést, de ennek mégis az 1578-as esztendő előtt kellett történnie. Az ez évi országgyűlés Putnokot kétségkívül a végvárak közé sorolja, amit a vármegye költségén kell megvédeni.²¹ Az 1582-es és 1588-as évben, amikor a törökök Szikszó és Kaza környékén pusztítottak, a magyarok kezén volt. Az 1608., 1613. és 1618. évi országgyűlésen Putnokot végvárnak tartották és hirdették. 1648 körül az itteni jegyzőkönyvek a putnoki magyar és német őrséget említik, akik a megyebelieknek, különösen Rozsnyó mezővárosiaknak terhére és kellemetlenségére voltak. Ugyanezt a putnoki őrséget, akik másféle portyázásokhoz és a fosztogatáshoz voltak hozzászokva, mutatja be a szólás: *Putnoky pajkos, Putnoky tarisznya*. Kétségtelen, hogy amikor a törökök alávetett részekre kirontottak, a tarisznýában ellenséges fejeket volt szokásuk hazahozni. Egyébként a megyei jegyzőkönyv az 1658-as esztendőnél Putnok várát úgy említi, hogy kiderül belőle: az uradalom és a vár ura, karvai Orllé András a lőporrobbanás miatt megsemmisült várat újjáépítette. 1674-ben az Orlay család Miklósnak a Wesselényivel való kapcsolata miatt elesett a putnoki vártól és birtoktól. Ezután mindkettő a Serényi grófokhoz került.²² Az 1678. évben Teleki Mihály, az ösz-

²⁰ ISTHVÁNYI 1685, 328. Bartholomaeides forrása ez az 1685. évi kölni kiadás, ugyanis a többi kiadásban eltérő lapon található a történet. Istvánffy munkájának korabeli fordítása: ISTVÁNYF 2003, 448.

²¹ Az 1578. évi XXVII. törvénycikk 10. §-a Gömör vm. ingyenmunka-kötelezettségét (*labor gratuitus*) Putnok és Balogvára megerősítésére rendelte.

²² Orlay (vagy Orllé) Borbála ment feleségül Serényi Andráshoz 1670/1674 körül. BODNÁR 2005, 30.

szeesküvők vezére Putnokot megadásra kényszerítette, amit azután ugyanabban az évben ugyanúgy elveszített. Ugyanebben az évben mindenesetre a nemesi állású Dancs János, aki Gömörben fogságba esett, Putnokot árulásra bírta. 1684-ben Uza Sándor rendes alispán Putnokra jött, és ott fogságra vetették. 1685-ben a várat súlyos ostrom érte, és szinte a földdel tették egyenlővé, de kétségtelenül helyreállították. Ugyanis 1699-ben Nigrelli tábornok Détéry Mihályt és Székely Mártont itt vetette alá kínvallatásnak. 1706-ban Rákóczi hívei tartották a helységet birtokukban. 1711-ben azt írják, hogy a putnoki, ajnácskői és a murányi őrség különféle kihágásokat követett el. Innentől kezdve erről a várról sem ellenségtől származó, sem hazai feljegyzést nem találok az évkönyvekben.

A mezőváros a vár alatt fekszik, az elmúlt idők csapásaiból annyira feltámadt, hogy manapság 306 házat, azokban 358 családot, 346 házaspárt, összesen 1647 lakost számlál. A józsefi népszámlálás 252 nemes személyt talált. A mindkét renden lévő lakosok pedig nyelvükre nézve magyarok, vallásukra nézve részben katolikusok, részben ev. reformátusok. Mindkettőnek megvan a maga temploma és papjai, és a Serényi grófokat tisztelik urukként. Mindannyian vagy mezőgazdasággal, vagy kézművességgel és kereskedéssel foglalkoznak. Ezt a mezővárost megilleti az éves vásárok tartásának joga, amelyen a felsőbb járások kézművesei kiteszik a saját eladásra szánt áruikat és az ipari termékeket. Magát a mezővárost a szomszédos szőlőhegyekben eredő patak öntözi és átfolyik rajta.

RAGÁLY, a putnoki járás faluja, Trizs és Zubogy között az Aggtelek után elnevezett völgyet foglalja el. Tornaljától fél mérföld távolságra van, Pelsőctől két mérföld választja el. A józsefi népszámlálás 91 házat számlált össze benne, s ezekben 112 családot, 122 házaspárt, 68 nemes személyt, összesen 612 lakost talált. Az 1804. évi összeírás 81 házat, 103 családot, 485 jobbágyot talált. Akik a falut lakják, nyelvüket és nemzetiségüket tekintve magyarok, a helvét hitvallás evangéliumi vallását követik, és vallásukat nyilvánosan gyakorolják. A híres Ragályi nemzetséget, azaz családot innen nevezték el, és itt van a székhelyük. Az Ivocsok nemzetsége is innen vette az előnevét. Azok a jobbágyok, akik itt vannak, a mezőgazdaságból élnek, és a szőlőültetésre is munkát fordítanak. Több földesúrnak engedelmesskednek.

SAJÓPÜSPÖKI. Község a serkei járásban Bánréve felől Velkenye falu irányába a Sajó nyugati partján. 57 házat számlál, összes lakosa 426 fő, akik közt néhányan nemesek. Ebbe bele vannak számolva azok a jobbágyok, akik a rozsnyói püspökségnek vannak alávetve. A katolikus vallást követik, és egy templom és plébánia visel rájuk gondot. Paraszti munkából élnek, ami ezen a termékeny vidéken, mivel a föld nem köves, könnyű, és nagy haszonnal kell hogy járjon.

SUSA. Falu, a serkei járásban fekszik, Urajhoz és Szentsimonhoz közel. 33 háza van, bennük 167 lakója. Nemzetiségüket tekintve mind magyarok, azonban különböző vallásúak. Több földesurat tisztelnek, és paraszti munkából élnek.

SZENTSIMON. A serkei járáshoz tartozik, Borsod vármegyével határos, Hangony és Bolyok közt fekszik. 55 házból álló község 65 családdal, 99 házaspárral, ahol összesen 370 férfi és nő lakik. Katolikus vallású magyar lakosai vannak, akikre egy plébános visel gondot. A Csáky grófoknak vannak alávetve, és a jövedelmező paraszti munkából könnyedén élnek.

SZUHA, ALSÓSZUHA, a putnoki járásban helyezkedik el. Borsod határán fekszik Dövény és Zádorfalva között, és Putnok mezővárostól keletre fél mérföldes távolság választja el. 80 házat, 110 családot, ugyanennyi házaspárt számlál, mindösszesen 568 lakost, akik közt 308-an nemesek. Akik itt laknak, nemzetiségüket és nyelvüket tekintve magyarok, evangéliumi református vallásúak, aminek a gyakorlását helyben végzik. Egyrészt kiterjedt, másrészt termékeny földterület gondoskodik róluk, tehát a földművelésre és az állattenyésztésre fordítanak szorgalmas munkát, és ezek termékeivel kereskednek. Az a patak, ami a helységen átfolyik, időnként vízben nagyon szűkössé válik, ezért érdemelte ki a szlovák Szuchá nevet, amit magának a falunak is átadott. Több földesura van, akik közt a Ragályiak ezt a helységet írják előnevüiknek.

SZUHAFŐ, majorság ugyanebben a völgyben, mintegy a Cselén erdeje ölében, Alsószuha fölött, Putnoktól két mérföldes távolságra fekszik. 82 lakóépületet, 100 családot, 105 házaspárt, 305 nemes személyt foglal magában, összesen 509 lakost, akik magyar nyelven beszélnek, az Istent pedig az evangéliumi református szertartás szerint tisztelik, és vallásukat helyben gyakorolják. Ugyanők földművelő tevékenységet folytatnak, ami egyrészt könnyű, másrészt gyümölcsöző szokott lenni. Termékeny földje, aminek teljes területe 3 506 756 négyszögöl, magában foglal a belső telki állományon kívül 1 226 206 négyszögöl szántóföldet, 156 677 négyszögöl kaszálót, 21 914 négyszögöl szőlőt, 1 661 792 négyszögöl erdőt, végül 420 167 négyszögöl terméketlen területet. Valójában ugyanis a lakosok Cselén erdejében szénégetéssel foglalkoznak, és a családi vagyont a faszén szállításával és kereskedésével növelik. Az itteni jobbágyság több földesúr alá tartoznak.

TRIZS, (szlovákul *Strišne* mondják), a falu a vármegyének azon a részén fekszik, amit Putnokról neveztek el, Aggtelek és Ragály között, Torna vármegye határán. Eredetét Otrokocsi a szarmata jazigokra vezeti vissza, és azt állítja, hogy az ő Trizs (*Triss*) településük állt itt. Manapság Trizs 44 házból áll össze, melyekben 52 jobbá-

gyot, 66 házaspárt, összesen 154 személyt lehet találni. A lakosok nem szarmata, hanem magyar eredetűek, a vallásuk pedig megegyezik az evangéliumi helvét hitvallással. Megélhetésüket a földművelésből teremtik elő. Földterületük hegyes, de valahogy mégis termékeny. Különböző földesuraik vannak.

URAJ. Falu a serkei járásban, Susa alatt, két mérföldre fekszik Rimaszombattól. 46 házat foglal magába, lakóinak száma pedig 311 fő, ezen kívül körülbelül 50 nemes személy lakik benne. Valamennyien a katolikus vallást követik, és a szentsimoni plébánosnak vannak alárendelve. Földművelésből és az ahhoz kapcsolódó állattartásból élnek a termékeny és sík területüket megművelve. Különböző földesuraik vannak.

ZABAR. Két ilyen nevű hely van, jelesül Németzabar és Tótzabar, mindkettő a serkei járásban, ahol Heves vármegyével szomszédosak. Németzabar lentebb, Tótzabar feljebb fekszik. 70 házból áll, 90 jobbággyal, 109 házaspárral, és összesen 627 lakosa van, akik közül néhányan nemesek. A jobbágyok részint szlovákok, részint magyarok, különböző földesuraknak vannak alávetve, és paraszti munkából élnek.

ZÁDORFALVA, a putnoki járás faluja, Szuhaő és Alsószuha között helyezkedik el, 767 lakosa van, akik között 500 nimest számlál. Mindösszesen 125 háza, 136 családfője van, és 141 házaspár lakja. Mind a nemesek, mind a jobbágyok magyarok, a helvét hitvallású evangéliumi egyházat követik, és egyrészt saját templomuk, másrészt saját papjaik vannak. Megélhetésüket a mezőgazdaságból tartják fenn, ami könnyedén és bőségesen ellátja őket a termékeny földterületen. Azok, akik jobbágyok, több földesurat ismernek. A Zádory nemzetség, azaz család ennek a helynek köszönheti a származását és az előnevét.

ZUBOGY, a putnoki járáshoz tartozó falu abban a völgyben, amit Ragályi-völgynek neveznek. Borsod vármegye felé a legutolsó település, és Kelecsényhez van igen közel. Rozsnyótól 5 mérföld távolságra fekszik. 62 lakott háza van, bennük 72 nemes és 214 jobbágy lakosa. Valamennyien magyarok, az Istent pedig az evangéliumi szertartású helvét református hitvallás előírásai szerint tisztelik. Paraszti, azaz kétkézi munkából élnek, és több földesurat ismernek.

Tartalom

70 éves Gyulai Éva – 70 éves Gyulai Éva? (Horváth Zita)	5
Akın Burak: Tokaj várbéli katonák ellen, a szolnoki szandzsák seregében harcoló és vitézségükért kitüntetett török katonák névjegyzéke. (Forrásközlés)	7
Balogh Judit: Zabolai Mikes Mihály, a Rákócziakhoz emigrációjukban is hű katolikus főember	16
Bodnár Mónika: Amiről az anyakönyvek mesélnek. Adalékok Görömböly 18. század végi társadalmához	32
Csíki Tamás: Kereskedőfamíliák Kassán a 19. században	50
Dobák Judit: „Itt pihen... béke reá”. Zsidó temetők Balajt, Szakácsi, Ziliz településeken	68
Dobos Csilla: A kommunikációs akadálymentesítés különböző lehetőségeiről és eszközeiről	83
Dósa Attila: <i>A kailyard</i>	99
Fazekas Csaba: Az előszókat író Prohászka Ottokár, 1919–1927	112
Havasi Virág: A vallásosság mintázatai és a boldogsággal való összefüggései a világ tizenöt országában	128
Horváth Zita – Tóth Péter: Nikolaus Jacquinhez írott levelek az Österreichische Nationalbibliothek Kézirattárában	141
Ichihara Shimpei: A miskolci cigány vajda a 18. század második felében... 152	
Kasza Péter – Nagy Gábor: „Ez történt Mohács után”. Három év krónikája János-párti olvasatban	169
Kecskés Judit – Illésné Kovács Mária: Részletek Baktakék nyelvi tájképéből – a baktakéki körzeti általános iskola feliratai	183
Kertész Noémi: Galícia írásban és képben. Lengyel reprezentációk a <i>Kronprinzenwerk</i> ben	198
Kis József: Demeter Géza miskolci Afrika-utazó kalandos története	212

Koleszár Krisztián: Források egy paráznasággal és szodómiával vádolt földesúr portréjához. (IV.) Csáky Péter házasságtörési ügyének vizsgálata és végrendelete	227
Kunt Gergely: A népirtás mentális előtörténete. Az antiszemitizmus az iskolai mindennapokban egy miskolci gimnazista naplójában, II.	241
Nyíró Miklós: Az „események szülte” ember. Claude Romano Heidegger-kritikája	255
Paksy Tünde: „Frau Welt” / „Világ-Asszony” – egy középkori motívum visszatérése E.T.A. Hoffmann <i>Az ördög bájitala</i> című regényében	265
Porkoláb Tibor: Műfaji határátlépések Petőfi <i>Uti leveleiben</i>	281
R. Nagy József: Az Ozafon tekercsek.....	293
Rada János: „Palóczy sírja előbb utóbb föl fog pattanni”. Herman Ottó szekularizációs álláspontjai az 1890-es évek első felében és a miskolci politikai hagyományok	304
Rémias Tibor: Hornyák Gellért laudációi. Egy rudabányai római katolikus kántor búcsúztatói (1957–1991)	320
Restás Attila: Dél-gömöri települések Ladislaus Bartholomaeides vármegyeleírásában.....	337
Sz. Halász Dorottya: Hagyomány és haladás egy izraelita családban: A büttösi Czinnerek története.....	351
Szabó-Tóth Kinga: Megküzdési stratégiák és reziliencia kritikus helyzetekben – egyéni, közösségi és társadalmi szinten	367
Szlávik Gábor Tibor: Mezei tücsök vagy énekes kabóca? – Egy „a múzsáktól és Apollóntól kedvelt” állatka azonosításának nyomában....	379
Tóth Arnold: A miskolci múzeum és a cserkészlet kapcsolata a 20. század első felében.....	404
Veres László: A muzeológus és múzeumszervező Szabadfalvi József.....	425
Viga Gyula: Vázlat Miskolc központi szerepkörének történeti néprajzi vonatkozásairól (18–20. század)	439
Viszóczky Ilona: A matyó hímzés stílustörténetéhez. (A tardi <i>kosutbankós</i> minta)	453
A kötet tanulmányainak szerzői	465